

21.79x33.6	1	7	עמוד	צדק	מקור ראשון -	16/03/2012	31257537-3
המרכז האקדמי למשפט ועסקי - 26330							

הכול שפיט ■ עופר סיטבון

שוויון בין זכויות

יש לשבח את בית המשפט העליון על ביטול סעיף החוק ששלל גמלת הבטחת הכנסה ממי שמחזיק ברכב. הכרה בזכויות החברתיות כזכויות חוקתיות היא צעד חשוב בכינון צדק חברתי

צילום: פלאש 90

פרישתה של השופטת דורית ביניש מכס נשיאות בית המשפט העליון לוותה בקול תרועה רמה: ביטול סעיף בחוק הביטוח הלאומי ששלל אוטומטית את גמלת הבטחת הכנסה ממי שמחזיק רכב או משתמש בו. שימוש זה של בג"ץ בנשק הלא קונבנציונלי של ביטול חוק של הכנסת, שנתקל בעבר בהתנגדות לא קטנה, זכה מיד עם פרסומו לתשואות חוצות מפלגות. חשיבותו החוקתית של פסק הדין מצויה בקביעתו התקרימית כי אין הבחנה בין זכויות חברתיות (כמו הזכות למזון, למים, לדיו, לבריאות ולחינוך) לבין זכויות אזרחיות (דוגמת חופש הביטוי או חופש העיסוק) מבחינת חובת המדינה לממשן ולהקצות להן תקציבים. בית המשפט הכיר בקשר שבין שני סוגי הזכויות ודחה את הטענה כי מעמדם של הזכויות החברתיות נחות יותר כי הן "עולות כסף". משיבתי השמחות שבינינו יתרו בוודאי מרוע נדרשו למעלה משבע שנים (!) למתן פסק דין בעניין.

רוצים צדק

אין ספק שפסק הדין מהדהד את מחאת הקיץ האחרון (ביניש עצמה אמדה בנאום שנשא בקיץ כי המחאה תמצא את ביטויה במערכת המשפט), וגם זו יכולה להיות סיבה לשקט הציבורי שבו הוא התקבל, בעיקר אם זוכרים את אחוזי התמיכה העצומים שמהם נהנתה הדרשה לצדק חברתי. אך עם כל חשיבותו הרבה, אין מדובר בפסק דין מהפכני בכל הנוגע לעמדתו האידאולוגית של בית המשפט. ברור שקל היה לבית המשפט להיענות לשוועה שעלתה בפניו במקרה זה: אחת העותרות הייתה אם חד-הורית כבודת שמיעה שגמלתה נשללה בשל שימוש מועט ברכבם של הוריה, בעוד גמלתה של עותרת נזקקת אחרת נשללה דטרואקטיבית, והיא נדרשה לשלם לביטוח הלאומי כ-114,000 ש"ח. התמקדותו של בג"ץ בהבטחת "קיום אנושי מינימלי בכבוד", להבדיל מהבטחת "תנאי חיים נאותים" שהם הסטנדרט המקובל במשפט הבינלאומי, מבטאת תפיסה "רוה" ואינדיווידואליסטית של זכויות חברתיות. תפיסה זו מאפיינת מדינות רווחה שיריות (כמו ארה"ב), שבהן המדינה נדרשת לעזור לפרט רק בהגיעו למצב של מחסור קיומי. זאת, להבדיל מתפיסה רחבה יותר (כמו בסקנדינביה), הרואה בעוני תוצר של מבנים חברתיים וכלכליים בעייתיים ומאמינה שתפקידן של הזכויות החברתיות הוא לנתק את הקשר בין יכולת כלכלית לבין הזכאות ליהנות משרות בריאות, חינוך ורווחה ברמה גבוהה.

אגב, מעניין לציין שגם ביהדות אפשר למצוא את המתח בין שתי התפיסות אלו: מחד גיסא ניצבת הגישה הגלומה בפסוק "כי לא יחדל אביון מן הארץ" (דברים, טו יא), ושלפיה פערים הם "טבעיים" ומצוקות הן בהכרח נקודתיות (ואולי, במובלע, אף מרמזות על אחריותו של העני למצבו); ומאידך גיסא, במרחק פסוקים מספר, נאמר בנחרצות "אפס כי לא יהיה בך אביון" (דברים, טו ד). גישה זו מבטאת הבנה כי עוני הוא בעיה חברתית ולא אינדיווידואלית, וכי לשם מיגורו נדרש מאבק לשינוי חלוקת העושר החברתית הקיימת. או במילים של מחאת הקיץ -

"רוצים צדק, לא רוצים צדקה!" באופן לא מפתיע אפשר לאתר את עקבותיו של המאבק בין שתי גישות אלו - הפילנתרופיה לעומת הפוליטיקה - גם בראשית הציונות. ביטוי בולט לכך אפשר למצוא בפגישתו הנודעת של הפוליטיקאי, בנימין זאב הרצל, עם הגבירים, הרוטשילדים. בפגישה זו הבהיר הרצל בתקיפות את "כללי המשחק" החדשים שיצרה הופעתה של הציונות המדינית. הרברים הנכוחים שכתב הרצל ביומנו בעקבות הפגישה מבטאים היטב את הפער בין הגישות: "כסבור אני שאור החשמל לא הומצא כדי שכמה סנובים יאירו באמצעותו את הטרקלינים שלהם, אלא כדי שנפתור לאורו את בעיותיה של האנושות כולה."

פועלים מאידאל

לבסוף, לצד השבחים המוצדקים לבית המשפט בעקבות פסק הדין, ראוי להוקיר גם את פועלים של עורכי הדין החברתיים-ציבוריים מארגון עדאלה, מעמותת "איתר-מע"י" ומאגף הסיוע המשפטי של משרד המשפטים שייצגו את העותרות. ב-20 השנים שחלפו מאז שנחקקו חוקי היסוד ועד לפסק דינה של ביניש, ניסו עורכי דין חברתיים-ציבוריים שוב ושוב - במאמרים, בכנסים, בעתירות או בקידום הצעות חוק - לדבר על לבו של בית המשפט בנושא הזכויות החברתיות. הם פעלו בסבלנות ובנחישות, וחזרו דרך החלון כאשר סגרו בפניהם את הדלת. פסק הדין שניתן, בסופו של דבר, שייך גם להם. מאבקם העיקש הגשים יפה את ייעודיה של עריכת הדין החברתי-ציבורית - בניסיון המתמיד להרחיב את גבולות השיח המשפטי באמצעות הצעת פרשנויות משפטיות חדשות הנותנות מקום לנרטיבים של צדק חברתי שנדחקו הצדה; באמצעות השמעת קולן של האוכלוסיות המוחלשות בחברה והבאתו לידיעתן של הרשויות; בהסרת הלוט מעל מעטה הניטרליות שבו עוטף המשפט את עצמו ובהבלטת השלכות החלוקה בפעולת מערכת המשפט ובנטייתה המובנית לטובת "אלה שיש להם" ולרעתם של "אלה שאין להם"; ובאמצעות הצבת מראה המופנית באופן מתמיד לפניה של החברה הישראלית, על ראשיה, שופטיה ויועציה.

פעילות המשפטנים החברתיים מדגימה ניסיון מתמשך לקדם עשייה משפטית לתיקון החברה בתוך מסגרת שהיא, ביסודו של דבר, שמרנית למדי. במובנים מסוימים, עורכי הדין הללו מוותרים מתוך אידאליזם על אפשרויות קריירה נוחות ומכניסות יותר לטובת מאבקים חברתיים-משפטיים, מחברים מחדש בין משפט וצדק ומקנים בכך גם לגיטימציה למקצוע עריכת הדין בכללותו, שסובל לא פעם מדימוי "שכיר החרב". לכבודם של עורכי הדין ועורכות הדין האמיצות הללו נערך השבוע הכנס השנתי לעריכת הדין חברתי-ציבורית. מגיע להם. ■

ד"ר עופר סיטבון הוא העורך הראשי היוצא של כתב העת 'מעשי משפט' - כתב עת למשפט ולתיקון חברתי; הוא משמש ראש תחום מחקר במכון לאחריות תאגידית במרכז האקדמי למשפט ולעסקים, ועמית בכיר במכון החשיבה החדש 'שחרית'